

rısını, İslam'ın kurumsal olarak dominant olmamasına, imparatorluğun esnek ve kapsayıcı politikalarını seküler sultan kanunlarıyla desteklemesine bağlayan Barkey'in argümanı tartışmalı hâle gelir.

Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nu, İslam'ı ehlileştirerek suretiyle 19. yüzyıla kadar esnek ve dayanıklı yapısını muhafaza etmeyi başarmış, tamamen faydacı bir politik yapı olarak resmeder. Barkey'e göre din, 19. yüzyıl itibarıyla merkezî devletin sadakat ve itaati sağlamada dayanak noktası hâline gelmiştir ki bu durum o tarihe kadar periferiyi merkeze bağlayan toleransı ister istemez ortadan kaldırmıştır (s. 295). Burada belirtilmesi gereken nokta, Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısını takdir etmek için İslam'ın zayıf bir aktör olduğunu varsaymanın gerekmediğidir. İslam'ın imparatorlukta ki yerini ve uygulanmasını merkezî devletin, tebaa üzerindeki otoritesine meşruiyet kazandırabilmek için, tümüyle pragmatik sebeplerle yaptığı bir tercih olarak izah etmek sağlam delillerle gösterilmediği sürece spekülâtif bir iddia olarak kalacaktır. Dolayısıyla gayet isabetli bir biçimde imparatorluğun esnekliğine ve farklılıklara açık olmasına vurgu yapan Barkey'in Osmanlı tarihi literatürüne getirdiği perspektif, Osmanlı'ya dair bazı gerçekleri gün yüzüne çıkarırken başta din-devlet ilişkileri olmak üzere bazı başka gerçeklerin üstünü örtüyor ki bu da Osmanlı tarihi literatürünün problemleri taraflarından birini oluşturuyor.

M. Talha Çiçek, *War and State Formation in Syria, Cemal Pasha's Governate during World War I, 1914-17*

London: Routledge, 2014, 308 s.

Ertuğrul Zengin
Galatasaray Üniversitesi

Talha Çiçek'in Sabancı Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezi Routledge tarafından kitaplaştırıldı. Bu önemli çalışma Cemal Paşa'nın Suriye'yi I. Dünya Savaşı boyunca yönetirken izlediği siyaseti, amaçlarını, bu amaçlara ulaşmak için benimsediği tutum, taktik ve stratejileri ortaya koyarak literatürdeki büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Eserin içerik de-

ğerlendirmesine geçmeden evvel kendisini dayandırdığı zengin arşiv ve birincil kaynakların üzerinden geçmek gerekiyor. Çiçek'in çalışması yerli arşivler olarak Başbakanlık Osmanlı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi, Türk Tarih Kurumu ve Kızılay arşivlerinin detaylı bir taranmasını ihtiva ederken ayrıca dönemin Suriye politikasında etkin olan Almanya, Avusturya, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri arşivlerinin de sıkı bir araştırmasını içermektedir. Talha Çiçek bu farklı arşiv kaynaklarına ulaşarak dönem Suriye'sinde yaşanan gelişmeleri çapraz okumalara tâbi tutma imkânına sahip oluyor. Sadece devlet arşivlerinin değerlendirmesiyle yetinmeyen Çiçek ayrıca döneme ilişkin hatıratları, biyografileri ve gezi yazılarını da inceleyerek devlet bakış açısı dışında 'sivil' bakış açılarını da çalışması boyunca not etmekte.

Kitabın kuramsal anlamda en büyük başarılarından biri bütün bu birincil kaynak çoğulluğuna rağmen, son derece konsantre biçimde Cemal Paşa'nın Suriye valiliği sırasınca bir devlet adamı olarak sahip olduğu bakış açısını ve siyasi eylemini kendi iç tutarlılığı içerisinde sorunsallaştırmasıdır. Kitabı okuduğumuzda her şeyden evvel, 1914-17 yılları arasında Suriye'de tek bir egemenin olduğunu öğreniriz. Bu egemen tartışmasız Cemal Paşa'dır. Ne kendisiyle genel olarak uyum içinde çalıştığı İttihat ve Terakki, ne rekabet ettiği Alman Elçiliği ne de mücadele verdiği İngiltere ve Fransa, Suriye'de, söz konusu dönemde Cemal Paşa'nın etkinliğinin ötesinde bir etkinlik sergileyebilmiştir. Ancak, Cemal Paşa'nın bu birincil derecedeki etkinliğini Talha Çiçek, belirtilen aktörlerle ilişkileri içerisinde ele alarak, bir vali üzerinden, öncelikle Suriye yerelinde tezahür eden siyasete ama aslında bütün bir dönem siyasetine açılır. Cemal Paşa'nın Suriye valiliği sırasında Arap milliyetçiliği, Ermeni Tehciri, Filistin'deki Siyonist hareket gibi bölgesel siyaseti aşan meselelerle karşı karşıya kalırız. Bölgesel siyasetin küresel siyasetle iç içe geçtiği bu konu başlıkları kitabın değerlendirmeye tuttuğu tarihî süreci de aşacak şekilde söz konusu tartışmalara katkı verir. Söz gelimi okuyucu olarak Ermeni Tehciri meselesinin Anadolu'da yaşanan kısımları üzerinde genel de olsa bazı fikirlere sahibizdir ama meselenin tehcir sonrası kısmının yaşandığı Suriye ayağı üzerine bilgilerimiz son derece kısıtlıdır. Çiçek'in bu çalışması Ermeni Tehciri'nin anlaşılması noktasında da Cemal Paşa ve Suriye coğrafyası üzerinden katkı verir. Bu sebeple Cemal Paşa'nın Suriye yönetimi, I. Dünya Savaşı şartlarında imparatorluğun bir bölgesinin tanziminin çok ötesinde bütün bir dünya siyasetini ilgilendirecek, kendisinden sonra da etkileri devam edecek siyasi meselelere ilişkindir.

Çiçek'e göre, 1914-17 yılları arası Suriye'de Osmanlı siyasetinin çözümlenmesi dönemin Suriye valisi olan Cemal Paşa'nın nasıl bir zihniyet dünyasına sahip olduğunun, nasıl bir devlet adamı profili sergilediğinin açığa

çıkarılması ile mümkün olabilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden biri olan Cemal Paşa'nın Suriye valiliğinden önce Üsküdar'da, Adana'da ve Bağdat'ta aldığı görevlerde çizdiği devlet adamı profili üzerinden giderek Paşa'nın İttihatçılarca neden özellikle Suriye valiliğine atandığının izlerini sürer. Hareket Ordusu'yla beraber 1909'da İstanbul'a gelen Cemal Paşa, Üsküdar mutasarrıflığına atanır. Burada "Batılılaşma" ve "denetleme" yönünde düzenlemelere giden Paşa, halkın entari ve takunya giymesini yasaklayarak kültürel anlamda da Batılılaşmacı bir tavır sergilemiştir. Adana'da Müslümanlarla Ermeniler arasında çıkan çatışmalar sonucunda duruma hâkim olması ve gerekli tedbirleri alması için Adana'ya, buradaki görevini tamamladıktan sonra Bağdat'a atanır. 1913'te İstanbul muhafızı olan Cemal Paşa, 1914'te donanmanın başına geçer. Savaşın başlamasıyla beraber de nihayet 4. Ordu komutanlığına ve Suriye valiliğine atanır. Çiçek, Cemal Paşa'nın Suriye valiliği öncesinde aldığı tüm bu görevleri sırasında "disiplinli", devletperest, "anti-empyalist", "muhalifet karşıtı" ve "nizam kurucu" bir karakter sergilediğini belirtir. Bu özellikleri onu Suriye valiliğine taşıyacaktır. "İmparatorluk içindeki özerk yapıları ve muhalif örgütlenmeleri kontrol altına alarak Osmanlı Devleti'ne yeni bir düzen kazandırmak" isteyen Cemal Paşa'nın bu zihniyet yapısı Çiçek'e göre Suriye valiliğine de damgasını vuracaktır.

Talha Çiçek, Hasan Kayalı'nın 1908-1918 arası İttihat ve Terakki'nin Arap siyasetine Türkçülük ve Arapçılığın değil İslamcı siyasetin damga vurduğu iddiasını eksik bularak, Cemal Paşa'nın Suriye yönetiminde değişen Arap siyasetini vurgulamıştır. Yazara göre Cemal Paşa'nın Suriye siyaseti temelde Osmanlıcı bir siyasettir, Cemal Paşa devletle halk arasındaki ara kategorileri yıkararak Osmanlılık bilincini halka götürmek istemiştir. İslam bu noktada Osmanlılığın etkili bir bileşenidir. Çiçek, Cemal Paşa'nın Osmanlıcılığının altını çizerek onun ve onun dolayımında Osmanlı devlet ricalinin Usama Makdisi'nin iddia ettiği gibi Arap halka karşı kendilerine ontolojik bir üstünlük atfetmediğini, bir sömürgeleştirme misyonuyla hareket etmediğini ortaya koyar. Çiçek'e göre Cemal Paşa belirli bir oranda Suriye bürokrasisini Türkleştirse de bunu bir sömürgeleştirme misyonu doğrultusunda değil fakat bölgedeki Batı etkisinin gücünü kırmak, Osmanlı Devleti'ni halkın gözünde tek meşru ve hâkim güç olarak göstermek için yapmıştır. Paşa, sadece Arapçılara karşı değil, Osmanlı Devleti'nin karşısında tikel çıkar grupları olan ve Batılı güçlerle işbirliği hâlinde oldukları konusunda ciddi karineler bulunan Siyonistler ve Hristiyan din adamlarıyla da mücadele etmiştir. Onun amacı bir Osmanlı devlet adamı olarak modern devleti kurmaktır, halkın bir kısmını etnik sebeplere dayalı olarak sömürgeleştirmek değil. Çiçek'e göre bu durumda Makdisi'nin *kolonileş-*

tirme kavramı değil Foucault'nun *yönetimsellik* kavramı Cemal Paşa'nın siyasetini deşifre etmek için daha doğru bir tercihtir.

Talha Çiçek, bu temel hipotezini, tekrar edersek, Cemal Paşa'nın Suriye'deki icraatının bir modern devlet inşası olarak görülmesi gerektiği iddiasını giriş bölümünden sonra gelen yedi bölüm boyunca tartışıyor. Bu bölümleri tek tek değerlendirmeden önce kitabın okunuşuyla ilgili bir not düşmek gerektiği kanaatindeyim. Kitabı, Cemal Paşa'nın Osmanlıcı-modernleşmeci siyasetinin her bölümde adım adım sınanması olarak okuyabiliriz. Temel soru şudur: Cemal Paşa, kendi açısından son derece tutarlı bir siyasi projeye yeltenirken, bu projeyi her adımda tutarlı bir biçimde uygulayabiliyor mu?

“Arapçılık Engeli'nin Tasfiyesi: Cemal Paşa ve Arapçılık Hareketi” başlıklı ilk bölümde, Arap kültürel aydınlanmacı elitlerin Cemal Paşa tarafından acımasızca tasfiye edildiğini görüyoruz. Çiçek'e göre söz konusu devlet şiddetinin sebebi, Cemal Paşa'nın bakış açısından Arapçılığın kültürel aydınlanma taraflısı olması değil, ademi merkezîyetçi olması ve Büyük Güçlerle bu amaçla iletişim hâlinde olmasıdır. Fakat Çiçek'in belirttiği üzere bu siyaset son derece merkezîyetçi bir devlet biçimini esas alarak her türlü kültürel talebi bir özerklik talebi olarak okumaya sebep olmuştur. Netice itibarıyla Cemal Paşa'nın bu gaddarca şiddeti sıradan Arap gözünde Osmanlı hâkimiyetinin meşruiyetini son derece zayıflatmıştır. Öyle ki 1917'ye geldiğinde Çiçek'in belirttiği üzere İngiliz ve Fransız orduları Araplarca kurtarıcı olarak beklenilmektedir. Çiçek bu bölümde Arapçılığın tasfiyesinin Cemal Paşa'ya göre sebeplerini tespit ederek ona karşı gelişen tepkileri ve bu siyasetin özellikle Şerif Hüseyin isyanından sonra geldiği sınırlı sarıh bir biçimde ortaya koyuyor. Arapçılığa karşı Osmanlı Halifesi etrafında geliştirilmeye çalışılan İslamcılık siyasetinin de 1917'ye geldiğinde etkisinin sınırlı olduğu görülüyor.

“Devlet Otoritesinin İkincil, Yerel ve Özerk Yapılara Kabul Ettirilmesi” başlıklı ikinci bölümde Talha Çiçek, Cemal Paşa'nın Siyonistlere ve Hristiyan ruhban sınıfına karşı uyguladığı siyaseti en başta ortaya koyduğu Osmanlıcı paradigma üzerinden okuyor. Fuat Dündar'ın Cemal Paşa'nın Siyonist harekete karşı geliştirdiği politikaları İttihatçıların etnik mühendislik politikalarının bir devamı olarak okumasını eleştiren Çiçek, Siyonist eylemliliğin karakterini tartışmadan Cemal Paşa'nın siyasetini anlamının güç olacağını vurguluyor. Çiçek'e göre Cemal Paşa'nın üzerine gittiği, Kudüs'te yaşayan sıradan Yahudiler değil Yahudi kimliğini devlete karşı kullanan ve Büyük Güçlerle iletişim hâlinde olan siyasallaşmış gruplardır. Cemal Paşa'nın bu Osmanlıcı tavrını Hristiyan ruhban sınıfının devlete değil dış güçlere olan bağımlılığına karşı gösterdiği tepkide de, özerk Lübnan yönetimine son verirkenki duruşundan da çıkarsamak mümkündür.

Anadolu'dan tehcir edilen Ermenilere karşı Cemal Paşa'nın geliştirdiği siyaseti konu alan 3. Bölüm, kitabın hem en çarpıcı bölümlerinden biridir hem de Cemal Paşa'nın Osmanlıcılığının sınırlarını işaret etmektedir. Bu sınır bölgeye tehcir sebebiyle gelen ve İttihatçılarca etnik ayrımcı bir siyasete tâbi tutuldukları kuşku götürmeyen Ermenilere Cemal Paşa'nın gösterdiği yaklaşımda açığa çıkar. Talha Çiçek'e göre Cemal Paşa yine etnik kimliğe göre davranmamış, İttihatçı merkezin sertlik yanlısı politikalarına karşılık, Ermenilerin en azından varlıklarını korumaları için onlara yardım etmiştir. Bu yardımlarına Ermeni yetim çocukların en azından görüntüde Müslümanlaştırılması da dâhildir. Bu şekilde Ermeni çocukları en azından hayatta kalabileceklerdir. Cemal Paşa'nın Ermeni meselesinde Talat Paşa'dan daha farklı düşündüğünü Çiçek yerinde örneklemelerle anlatmaktadır ancak Cemal Paşa'nın Ermenileri de Osmanlı Devleti'nin eşit vatandaşları olarak görüp görmediği kısmı biraz muğlak görünmekte. Ermenilere mümkün olduğunca adaletli davranıyor olmasını onun Osmanlıcılığına mı bağlamak gerektiğini, yoksa millet sisteminden tevarüs edilen farklı dinî gruplara yaşam alanı bırakmak düsturuyla mı ilgili olduğunu tartışılmaya değer görüyorum.

Bu noktaya kadar modern devlet inşasının, devletle vatandaş arasındaki ara kategorileri yıkmak şeklinde özetlenebilecek negatif şartlarını bölümler hâlinde tartışan Çiçek, 4. ve 5. bölümlerde Osmanlı vatandaşının Cemal Paşa tarafından pozitif olarak nasıl inşa edilmeye çalışıldığını anlatmaktadır. Fransızların savaş dolayısıyla bölgeden çekilmelerinin ardından bıraktıkları kültür kurumları, okulları Osmanlılaştırılmıştır. Çiçek, yetimhanelerin ve okulların Osmanlılaşmasının kimlik kurucu etkisine dikkat çeker. "İdeal Şehirlerin ve Vatandaşların Peşinde" başlıklı beşinci bölüm Cemal Paşa'nın modern devlet inşasının unsurlarını tartışır; bu yönden Talha Çiçek metnin başında formüle ettiği üzere "yönetimsellik" yaklaşımının delillerini okuyucuya sunar. Askere alma, modern devlet aygıtının vatandaşını icat etmesi açısından en önemli araçlardan biridir. Çiçek'in belirttiği üzere Cemal Paşa Arap halkın askere alınması uygulaması ile birlikte bir taraftan Osmanlı aidiyetini güçlendirmeye çalışırken bir taraftan da askere alınan Arap askerlerin bedenlerini disiplin altına alarak onları modern devletlerin disiplinli, işine sadık bireyleri hâline getirmeye çalışmaktadır. Ancak askere alma politikası hem ordunun başarısızlıkları sebebiyle hem kötü fiziksel şartlar sebebiyle istenilen neticeyi vermez. Çiçek'in ifade ettiği üzere Cemal Paşa modern Suriye'yi kurmak için sadece askere alma ya da okul açma siyasetini benimsememiştir, savaş koşullarında beklenmeyecek şekilde şehirlerin modernizasyonuna da girişmiş, bu amaçla çeşitli yollar ve meydanlar açmış, modern toplum tasavvurunun gerektirdiği inşa faaliyetlerine başlamıştır. Yine son derece ilginç olarak tarihî yapıların resto-

rasyonuna girişen Cemal Paşa, Arap kültürünün önemli yapılarını tekrar açığa çıkarmış ve koruma altına almıştır. Çiçek'e göre bu, Cemal Paşa'nın Araplığa dair ırkçı bir önyargısı olmadığını hatta ciddi bir saygısı olduğunu gösterir.

Dürzi ve Bedevilerin Cemal Paşa iktidarı döneminde konumlarını tartışan 6. Bölüm, Cemal Paşa'nın Osmanlıcı siyasetinin yerleşik olmayan gruplara karşı uygulanmadığını gösterir. Paşa, devletin içinde bulunduğu pratik şartlar itibarıyla bu gruplara karşı herhangi bir yerleştirme ya da düzenleme politikasına girişmemiştir. Daha çok Osmanlı klasik emperyal politikasının icabı olarak bu gruplara özerklik vermiş, onların sadakatlerini bu şekilde sağlamayı amaçlamıştır. Bunda da Çiçek'in belirttiği şekliyle büyük oranda başarılı olmuştur.

"Savaş, Açlık ve Salgın Hastalık" başlıklı son bölümde Talha Çiçek, okuyucuya Cemal Paşa'nın Osmanlıcı ve modernleşmeci politikasının en büyük düşmanını tanıtır. Cemal Paşa bütün ideal hedef ve planlarına rağmen savaş sırasında Suriye halkının beslenmesini sağlayamamış, binlerce insanın açlıktan ölmesine engel olamamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin halk nezdinde itibar ve meşruiyetini son derece zayıflatmıştır. Her ne kadar Cemal Paşa'nın politikalarının, Çiçek'in ifade ettiği üzere açlık felaketinin tek sebebi olarak gösterilmesi doğru olmasa da bu durum Osmanlı kimliğinin yerli halkça benimsenmesini hem de modern devlet inşasının imkânını son derece sınırlamıştır.

Cemal Paşa'nın Suriye yönetimini konu edinen kitap, Talha Çiçek'in detaylı araştırmasını tutarlı bir kavramsal çerçeve içinde okuyucuya verdiği başarılı bir eser. Dil olarak da son derece akıcı bir biçimde kaleme alınan çalışma, tarih çalışmalarında arşiv mi kuram mı ikiliğinin ötesine geçmiştir. Talha Çiçek araştırmasını derin bir arşiv araştırmasına dayandırırken bir belge pozitivismine sapmamış, belirli bir bakış açısıyla metnini kurmuştur. Bu bakış açısı Cemal Paşa'nın Suriye'de Osmanlı ortak kimliğine dayalı bir modern devlet inşasına girişmiş olduğunu ortaya koyar. Ancak Çiçek sadece bakış açısını vermekle kalmaz, bu siyasal aklın pratik koşullar içinde sağlamasını da yapar. Ortaya çıkan netice Cemal Paşa'nın modern devlet projesinin eğitim, bayındırlık ve müzecilik anlamında çeşitli başarılarına rağmen özellikle açlık problemi, Arap İsyanı ve genel savaş koşulları sebebiyle beklenen başarıya ulaşamadığı yönündedir.